

Γλυκειά Σταμπούλ ...

*τραγουδούσε νοσταλγικά σε μουσική Κ. Μπέζου η
Δανάη στο δίσκο 78 στροφών που έπαιξε στο
γραμμόφωνο του καφενείου του στην προσφυγική Νέα
Ιωνία ο παππούς μου*

Αντέδρασαν έντονα πολλοί Νεοέλληνες όταν πριν μερικούς μήνες ο Έλληνας Υπουργός Εξωτερικών κατά τη διάρκεια επίσημης συνάντησης με τον ομόλογό του υπουργό της Τουρκίας, ανέφερε την Κωνσταντινούπολη ως «Ισταμπούλ». Μέσα στη δίνη του πολιτικού παιχνιδιού και όσων, φανερών ή κρυφών, διακυβεύονται πάντα, άμεσα ή έμμεσα, σε αυτό, υψώθηκαν αμέσως οι φωνές διαφόρων πολιτευόμενων προκειμένου να στηλιτεύσουν την νέα αυτή «εθνική μειοδοσία». Κλήθηκε και πάλι η γλώσσα ως θεματοφύλακας της εθνικής μας μνήμης, να μας θυμίσει «ιστορικά δικαιώματα», να επιστήσει την προσοχή μας στους κινδύνους στους οποίους μπορούν να μας εκθέσουν τέτοιου είδους γλωσσικά ατοπήματα.

Ιδιαίτερα εθισμένοι στις ιστορικές ευαισθησίες των πολιτικών μας, φοβάμαι ότι προτιμούμε να παραβλέπομε, άλλοι ηθελημένα και άλλοι όχι, πόσο μικρή σχέση έχει η ενασχόληση με την επιλεκτική μνήμη της «εθνικής ιστορίας», προσφιλές χόμπι πολλών πολιτευόμενων, με τη συνεχή άσκηση αμερόληπτης κριτικής σκέψης, και άρα ελευθερίας, στην οποία σε καλεί η ειλικρινής αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας. Γιατί αν η πρώτη σε κατατάσσει στην αποχαυνωτική ασφάλεια ενός ομόγλωσσου, ομόεθνου και ομόθρησκου κοπαδιού, ασφαλές απόθεμα ψήφων για όλους όσους εξ επαγγέλματος επικαλούνται «τη γλώσσα μας, την καρδιά μας, την ίδια την εθνική μας υπόσταση, τα ιερά και τα όσια μας»¹ και επισείουν ως μπαμπούλες Πορθητές και Αττίλες, η δεύτερη σε καταδικάζει μέσα από τη μνήμη τουρκόφωνων, σλαβόφωνων, βλαχόφωνων, αρβανιτόφωνων, λαντινόφωνων, αγγλόφωνων, ιταλόφωνων κ.ο.κ. γονέων ή παππούδων, και των ανταλλαγμένων, απωθημένων ή ξεχασμένων πατρίδων, εθνοτήτων, γλωσσών ή θρησκειών τους, αλλά και τη συνείδηση όλων όσων η δική σου διαδρομή μέσα στο χρόνο προσέθεσε σε γνώσεις, εμπειρίες, γεύσεις και μνήμες από ανθρώπους και τόπους, στην εξορία της μοναδικότητάς σου και ως εκ τούτου της μοναδικότητας όλων όσων μοιράζονται σήμερα με σένα την ίδια πατρίδα. Αν η πρώτη δηλαδή σε κάνει «ραγιά» (λέξη η

οποία, καλό θα ήταν να είχαμε μάθει στο σχολείο ότι σημαίνει «ποιόνιο»), η δεύτερη σε κάνει «πολίτη».

Η ειρωνεία βέβαια είναι ότι η επίκληση αυτή τη φορά στην *ευγενή μας τύφλωση*², γίνεται με πρόσχημα ένα τοπωνύμιο. Πολύ μας έχουν ταλαιπωρήσει τα τοπωνύμια στη χώρα αυτή από τότε που ο Φαλμεράγιερ μας θύμισε, μέσα από μια ατέλειωτη θαρρείς απαρίθμηση μανιάτικων και όχι μόνο χωριών με ονομασίες που κατά τη γνώμη του συνηγορούσαν υπέρ της σλαβικής καταγωγής των κατοίκων τους³, τις ιστορικές μνήμες που διαιώνίζουν τα τοπωνύμια. Μάταια θα αναζητήσει πια κανείς στο σημερινό χάρτη της Ελλάδας αυτές τις ονομασίες, κι ας βρίσκονταν στα χείλη των ανθρώπων που αγωνίστηκαν για την ανεξαρτησία της. Μέσα στη δυναμική που δημιούργησε, από την αρχή της ίδρυσης του νεοελληνικού κράτους, ο εξαρχαϊσμός των περισσότερων τοπωνυμίων και η όλο και ευρύτερη χρήση αρχαίων ονομάτων στην *«ονοματοδοσία των δρόμων, των караβιών, ακόμη και των βιομηχανικών προϊόντων»*⁴, η μετονομασία των απειλητικών αυτών τοπωνυμίων πέρα από εθνικώς επιβεβλημένη, ίσως και να φάνταζε απόλυτα φυσιολογική σε ένα λαό πρόθυμο να αποτινάξει κάθε μεταγενέστερη από την αρχαία ελληνική κληρονομιά, *«να μηδενίσει τον ενδιάμεσο χρόνο»*⁵.

Με την επέκταση του ελληνικού κράτους μετά τους βαλκανικούς πολέμους, νομαρχιακές επιτροπές από καθηγητές, εφόρους αρχαιοτήτων και πιο συχνά απλούς δημόσιους υπαλλήλους, ανέλαβαν επίσημα βάσει νομοθετικού διατάγματος⁶ το 1926 το πατριωτικό καθήκον της μετονομασίας των ξενόφωνων ή κακόηχων (!) ονομάτων συνοικισμών, χωριών και πόλεων. Όχι χωρίς να προβλέπουν νομικές κυρώσεις για τους παραβάτες! Ένας ένας οι μάρτυρες της ιστορίας μαρτύρησαν στο βωμό της εθνικής ιστορίας, ενώ η οπτική απεικόνιση του εθνικού χώρου μέσα από τη χαρτογραφική αναπαράσταση μιας αποκομμένης θαρρείς από τον γεωγραφικό της περίγυρο, απόλυτα ελληνόφωνης εθνικής επικράτειας, χάρη στους τυποποιημένους πολιτικούς και γεωφυσικούς σχολικούς χάρτες, θα αναλάβει να εμπεδώσει σε γενιές Νεοελλήνων την (ψευδ)αίσθηση μιας φυλετικά και γλωσσικά απόλυτα καθαρής καταγωγής. Ενός έθνους ανάδελφου.

Δεν ήμασταν όμως οι μόνοι που φανταστήκαμε την πατρίδα μας με νέες (ή μάλλον συχνότερα με αρχαίες) ονομασίες από την αρχή! Την οδύνη όμως που συνεπάγεται κάθε συνειδητή προσπάθεια απώθησης της μνήμης, την νοιώσαμε μόνο όταν είδαμε να συμπαρασύρουν στη λήθη οι μετονομασίες που επέβαλαν οι γείτονές μας τις "δικές μας" όχι μόνο εθνικές αλλά και συχνά προσωπικές μνήμες. Διότι οι μετονομασίες, σε έθνη νεόκοπα, με

κοινωνίες που μόλις άρχιζαν να βγαίνουν από την κυκλική επανάληψη ενός παραδοσιακού πολιτισμού, έρχονταν να τονίσουν ακόμα περισσότερο τις σαρωτικές συνέπειες σε ανθρώπινο επίπεδο τόσο των απελευθερωτικών τους αγώνων, όσο και των ανταλλαγών που διαπραγματεύτηκε η διπλωματία τους προκειμένου να επιτύχει τη μεγαλύτερη δυνατή εθνική ομοιογένεια, αν όχι και φυλετική καθαρότητα. Μπορεί οι τόποι να αντάλλαξαν κατοίκους και γλώσσες, οι μνήμες όμως έμειναν στη μέση μετέωρες, εύκολη λεία των κατά καιρούς πολιτικών σκοπιμοτήτων, αμφίσημη και γι' αυτό δύσχρηστη τις περισσότερες φορές κληρονομιά για τους ανταλλαγμένους.

Μετέωροι έμειναν και όσοι δεν ανταλλάχτηκαν, με το βλέμμα των άλλων στραμμένο συνεχώς πάνω τους, να τους προσάπτει μια μνήμη που καμιά μετονομασία δεν μπορεί πλήρως να σβήσει σε μια κοινωνία με συναίσθηση της ιστορικότητάς της, εξαναγκάζοντάς τους να βυθισθούν στη λήθη μιας επιτυχούς ενσωμάτωσης ή να φύγουν. Μάρτυρες μιας παλιάς πλειοψηφίας οι μειονότητες, ακόμα κι αν τις καθαγιάζουν ως σύμβολα τα εθνικά τους κέντρα, είναι καταδικασμένες να φέρνουν βαθιές πάνω τους τις ουλές από πληγές που δεν θα πάνουν να αιμορραγούν, όσο αρνούμαστε να αναγνωρίσουμε την αξία που έχει για όλους μας η παρακαταθήκη της μνήμης τους. Όσο δεν αντιλαμβανόμαστε πως είναι αναπόσπαστο κομμάτι της δικής μας μνήμης, πως χάρη σε αυτή αποκτά το παρόν μας την απαραίτητη συνοχή με το χθες που θα μας επιτρέψει να προχωρήσουμε παραπέρα.

Γιατί οι μνήμες των λαών που έζησαν επί αιώνες πλάι πλάι είναι αδιάρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους, και καμιά μετονομασία δεν μπορεί να τις ακυρώσει. Κι ίσως το καλύτερο παράδειγμα να είναι η ίδια η ονομασία της πόλης που υπήρξε η πρωτεύουσα της κοινής πολύγλωσσης αυτοκρατορίας τους. Κι ερχόμαστε έτσι στο ευρέως διαδεδομένο από τον ελληνικό εθνικισμό λάθος, τον ισχυρισμό δηλαδή ότι *Ισταμπούλ* είναι η ονομασία που έδωσαν στην Κωνσταντινούπολη οι Τούρκοι, οι πορθητές, ενώ η σωστή ελληνική ονομασία είναι μία και μόνη : «Κωνσταντινούπολη»!

Ο ιδιαίτερα γνωστός στους Νεοέλληνες Άγγλος βυζαντινολόγος σερ Στήβεν Ράνσιμαν, σε καιρούς που σίγουρα έκανε θραύση ο ισχυρισμός αυτός μαζί με πολλούς άλλους αντίστοιχης ιδεολογικής προέλευσης, στα χρόνια δηλαδή της δικτατορίας, επιχείρησε με ένα άρθρο του⁷ να ρίξει πάνω του λίγο από το φως των ιστορικών πηγών. Τριανταπέντε χρόνια αργότερα δεν έφτασε απ' ό,τι φαίνεται η παραμικρή αχτίδα σε πολλούς Νεοέλληνες! Καλό θα ήταν να ακούσαμε τι είχε να μας πει.

Παρόλο που ο Μέγας Κωνσταντίνος άφησε να αποκαλείται η νεοσύστατη πρωτεύουσα από το όνομά του, το επίσημο όνομα που της έδωσε ήταν, κατά τον ιστορικό Σωκράτη τον Σχολαστικό, "*η Δευτέρα Ρώμη*". Το όνομα αυτό δεν χρησιμοποιήθηκε ωστόσο ποτέ, αντίθετα προτιμήθηκε ο τύπος "*η Νέα Ρώμη*", άλλοτε εναλλακτικά κι άλλοτε σε συνδυασμό με την ονομασία "*Κωνσταντινούπολις*", γι' αυτό και ο επίσημος τίτλος του Πατριάρχη παραμένει έως σήμερα "*Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης*". Στη Δύση αντίθετα ο τύπος "*Νέα Ρώμη*" δεν χρησιμοποιήθηκε ποτέ, μια και υπονοούσε την ισοτιμία της νέας πρωτεύουσας με την παλαιά Ρώμη, πράγμα το οποίο δεν επρόκειτο επουδενί να αποδεχθεί ο επίσκοπος της Ρώμης, για τον οποίον η Κωνσταντινούπολη ήταν και θα παρέμενε πάντα υποδεέστερη.

Από τον 5ο ήδη αιώνα οι βυζαντινοί συγγραφείς αρχίζουν να περικόπτουν και στο γραπτό λόγο την αρκετά δύσχρηστη στην προφορική ομιλία, πολυσύλλαβη αυτή λέξη και να γράφουν που και που "*την Πόλιν*", μόνο όμως όταν είναι απόλυτα σαφές στο κείμενο σε ποια πόλη αναφέρονται και δεν υπάρχει περίπτωση σύγχυσης με τις άλλες περίφημες ήδη από τα ελληνιστικά χρόνια μεγαλούπολεις της αυτοκρατορίας, την Αλεξάνδρεια δηλαδή και την Αντιόχεια. Μοναδική εξαίρεση σε αυτόν τον κανόνα αποτελεί ο Προκόπιος ο οποίος, προσαρμόζοντας την ονομασία στην αρχαιοπρεπή του γλώσσα, χρησιμοποιεί το αρχαίο κλασσικό όνομα "*Βυζάντιο*".

Οι αραβικές κατακτήσεις του 7ου αιώνα αφαιρούν από το Βυζάντιο τη Συρία και την Αίγυπτο, αφήνοντάς το στην συνείδηση των υπηκόων του με μία μόνο πλέον μεγάλη πόλη, ώστε εάν κάποιος έλεγε "*Πόλη*" να είναι αμέσως σαφές σε ποια πόλη αναφέρεται. Ίσως τότε να άρχισε, κατά τον Στήβεν Ράνσιμαν, να ξεπέφτει από την καθημερινή χρήση η λέξη "*Κωνσταντινούπολις*", αν και δεν μας διαφωτίζουν ιδιαίτερα γι' αυτό οι γραπτές πηγές, μια και οι βυζαντινοί λόγιοι έβρισκαν κομψότερο να μην περιορίζονται στα κείμενά τους σε μία μόνο ονομασία. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι όλοι απέφευγαν συστηματικά το επίθετο που προέρχεται από αυτήν, χρησιμοποιούσαν σταθερά στη θέση του το επίθετο «*βυζαντινός*», και προτιμούσαν να γράφουν αντί για "*Κωνσταντινούπολις*", "*η Κωνσταντίνου*" μαζί ή χωρίς το "*πόλις*", να αφήνουν δε ακέραιη την ονομασία «*Κωνσταντινούπολις*» μόνο όταν η κατάσταση απαιτούσε κάποια τυπικότητα ή όταν γινόταν αναφορά στο Πατριαρχείο. Κι ενώ άρχισε να γίνεται όλο και συχνότερα χρήση απλώς της λέξης "*η Πόλις*", υπήρχε παράλληλα όλο και μεγαλύτερη τάση να χρησιμοποιείται η μετοχή "*η βασιλεύουσα*", ή ως ουσιαστικό "*η βασιλίσ*",

ονομασία που είχε ήδη χρησιμοποιηθεί από παλαιότερους συγγραφείς, όπως τον Ιουστίνο τον Μάρτυρα και τον Ευσέβιο, για την παλαιά Ρώμη!

Ανατρέχοντας μάλιστα σε κάθε συγγραφέα χωριστά ο Στήβεν Ράνσιμαν μας πληροφορεί ότι ο Θεόφραστος χρησιμοποιεί μία (1) μόνο φορά τη λέξη "Κωνσταντινούπολις", δύο (2) φορές "Νέα Ρώμη", πολύ συχνά το επίθετο "βυζαντινός" και γενικά γράφει "η Πόλις". Ο Κωνσταντίνος ο Πορφυρογέννητος είναι ο μόνος που χρησιμοποιεί συνήθως το "Κωνσταντινούπολις". Η Άννα η Κομνηνή δεν γράφει ποτέ «Κωνσταντινούπολις», αντίθετα προτιμά "η βασιλίσ" ή «το Βυζάντιον». Ο Ψελλός χρησιμοποιεί μία (1) μόνο φορά τη λέξη "Κωνσταντινούπολις", και εκτός από μία φορά που κάνει αναφορά στην "ημετέραν Ρώμην" ακολουθεί το παράδειγμα της Άννας της Κομνηνής. Ο Ζωναράς χρησιμοποιεί όλες τις μορφές, ενώ ο Νικήτας ο Χωνιάτης εισάγει τη λέξη "Μεγαλόπολις". Οι συγγραφείς της εποχής των Παλαιολόγων (Παχυμέρης, Ιωάννης Κατακουζηνός, Χαλκοκονδύλης) προτιμούν να αναφέρονται στο "Βυζάντιο". Όσο για τους επιστολογράφους αυτοί σπάνια χρησιμοποιούν άλλη μορφή από το "Πόλις", ακόμα κι όταν στις επιστολές τους αναφέρονται και άλλες πόλεις, και δη η πολυπληθής πλέον Θεσσαλονίκη! Είναι σαφές ότι στη συζήτηση, στα ανάκτορα ή στην αγορά χρησιμοποιείται πια μονάχα αυτή η λέξη!

Ποιά ονομασία όμως χρησιμοποιούν οι ξένοι;

Στη μεσαιωνική δυτική Ευρώπη χρησιμοποιούν πάντα ολόκληρη την ονομασία "Κωνσταντινούπολη", οι Σλάβοι την αποκαλούν "Tsarigrad" (βασιλίσ, βασιλεύουσα), ενώ οι Σκανδιναβοί του Μεσαίωνα "Micklegarth" (= Μεγαλόπολη)! Αντίθετα στην Ανατολή (!) Αρμένιοι, Σύριοι, Άραβες και Πέρσες συγγραφείς χρησιμοποιούν μόνο, ακέραη πάντα, την ονομασία "Κωνσταντινούπολις", στην αραβική της μορφή "Konstantiniya", λέξη την οποία θα καθαγιάσει η χρήση της στα ιερά κείμενα του ισλάμ, μια και ο Προφήτης Μωάμεθ την έταξε σε *Χαντίθ* του στους πιστούς του! Την ονομασία αυτή (στην οθωμανική της μορφή *Κωνσταντίνιγιε*) θα χρησιμοποιήσουν μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα οι Οθωμανοί σουλτάνοι. Αυτή εμφανίζεται στα αυτοκρατορικά οθωμανικά νομίσματα και φερμάνια, στα διοικητικά έγγραφα και στα κείμενα των Οθωμανών λογίων!

Τα τοπωνύμια όμως - όπως άλλωστε και όλες οι λέξεις - ακόμα κι αν τα ορίζουν ή τα επιβάλλουν οι ιδεολογίες που διαπνέουν τις επίσημες (αυτοκρατορικές, εθνικές ή όποιες άλλες) εξουσίες, μία μόνο εξουσία αναγνωρίζουν, έτσι όπως διατρέχουν συνεχώς από χείλη σε χείλη, μέσα από ιδιώματα, ντοπιολαλιές, γλώσσες και ιδιόλεκτα, τον χρόνο: την υπέρτατη εξουσία της γλώσσας, που συνεχώς τα προσαρμόζει με γνώμονα το γλωσσικό αίσθημα στις απαιτήσεις και

τις ανάγκες της έκφρασης, απαραίτητη προϋπόθεση της επικοινωνίας. Κι η εξουσία αυτή αποδεικνύεται πάντα ισχυρότερη, πόσο μάλλον όταν δεν υπάρχει θεσμοθετημένη παιδεία να ελέγχει σταθερά τον γλωσσικό κανόνα που κατά καιρούς επιβάλλει η επίσημη εξουσία, κι όταν η μεγάλη πλειοψηφία του λαού παραμένει αναλφάβητη! Έτσι ταξιδεύοντας μες σε αιώνες όπου ο πολιτισμός μεταδίδεται προφορικά και ο γραπτός λόγος παραμένει προνόμιο ελαχίστων, η Κέα γίνεται ...*Τζια*, τα Κύθηρα ...*Τσίριγο*, και η Κλαυδία ... Γαύδος! Αξίζει όμως να αναφέρω και το παράδειγμα της ιδιαίτερης πατρίδας μου, όπου το αραβικό *Rabd el-Khandaq* (=Φρούριο της Τάφρου) έγινε ο βυζαντινός *Χανδάξ*, η βενετσιάνικη *Candica* ή *Candiga*, *Candida*...και τέλος Κάντια (Candia) από όπου και το οθωμανικό *Kandiye*. Κι ενώ οι ελληνόφωνοι λόγιοι την αποκαλούσαν *Χάνδακα*, ο λαός επέμενε να την ονομάζει, όπως και πριν από την αραβική κατάκτηση, *Κάστρο*, και μάλιστα *Μεγάλο Κάστρο*⁸ (ρωμαϊκή του κληρονομιά για τις οχυρωμένες πόλεις!), ονομασία που μεταφράσθηκε επιλέξει και στο δημώδη τουρκικό λόγο: *Γκιρίτ Καλεσί* (Girit Kalesi), το Κάστρο της Κρήτης! Κι όμως ο Αρμιοστής της Κρήτης Μιχαήλ Αφεντούλιεφ, ακολουθώντας το πνεύμα της εποχής του, προτίμησε το 1822 να νεκραναστήσει αντ' αυτού την αρχαία ονομασία *Ηράκλεια*, η οποία και επικράτησε στα τέλη του 19ου αιώνα, με τον νεοελληνικότερο ωστόσο τύπο *Ηράκλειο*! Η ονομασία *Κάστρο*, έχοντας αφήσει ήδη από καιρό ακόμα και τα χείλη των γηραιότερων, αναζητεί πλέον απελπισμένα μετά από αιώνες καταφύγιο στους στίχους των μαντινάδων!

Για να ξαναγυρίσουμε όμως **στην Πόλη**, οι μουσουλμάνοι έμαθαν όπως ήταν φυσικό πολύ γρήγορα τη λαϊκή ονομασία της Κωνσταντινούπολης. Ο Άραβας Γεωγράφος αλ-Μασ'ούντι (al-Mas'udi), ο οποίος έζησε τον 10ο αιώνα και δεν γνώριζε ελληνικά, μας λέει πως οι Έλληνες "την εποχή που γράφομε την αποκαλούν 'Μπόλιν', ή εάν θέλουν να δείξουν πως είναι η πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, λόγω του μεγέθους της, λένε 'Ισταμπόλιν', και όχι 'Κονσταντινιγια'. Μόνο οι Άραβες την λένε έτσι!"⁹ Τον 13ο αιώνα ο Ιμπν αλ-Αθίρ (Ibn al-Athir) και ο Αμπούλ Φίντα (Abul Fida) χρησιμοποιούν μερικές φορές τη λέξη *Ισταμπούλ*, όπως και ο Πέρσης Ιμπν Μπίμπι (Ibn Bibi), στην ιστορία του των Σελτζούκων Τούρκων. Τον 14ο αιώνα ο Ιμπν Μπατούτα (Ibn Batuta) χρησιμοποιεί την ονομασία *Konstantiniya* μιλώντας για την πόλη μαζί με τα περίχωρά της, επισημαίνει όμως ότι η περιοχή "δυτικά του ποταμού (εννοεί του Κεράτιου) ονομάζεται "Ισταμπούλ".

Αλλά και οι περισσότεροι Ευρωπαίοι που επισκέπτονται την οθωμανική Κωνσταντινούπολη αρχίζουν να περιορίζουν την ονομασία *Σταμπούλ* στην εντός των τειχών περιοχή ανάμεσα στον Κεράτιο και τη θάλασσα του Μαρμαρά, και να την αντιπαραθέτουν στο Γαλατά, το Πέρα, και τα ασιατικά περικόρα. Παρόμοιες μαρτυρίες έχουμε και τον 15ο αιώνα, ο Ισπανός μάλιστα περιηγητής Clavija την αναφέρει ως *Escamboli*. Ιδιαίτερα όμως εύγλωττη είναι η μαρτυρία του Βαυαρού Γιόχαν Σίλτμπεργκερ (Johann Schiltberger) στο περίφημο «Περιηγητικό» («Reisebuch») που έγραψε το 1427, όταν επέστρεψε στην πατρίδα του μετά από μια 30άχρονη οδύσσεια που τον οδήγησε στα δεκαέξι του χρόνια από την τη μάχη της Νικόπολης (1396), αιχμάλωτο του σουλτάνου Βαγιαζήτ, στη Μικρά Ασία και την Αίγυπτο, και από εκεί στη συνέχεια αιχμάλωτο του Ταμερλάνου, μέσα από την Αρμενία, τη Γεωργία και τη Ρωσία έως τη Σαμαρκάνδη! Γράφει λοιπόν ο Γιόχαν Σίλτμπεργκερ στα παλαιά του γερμανικά, 25 χρόνια πριν από την άλωση της Πόλης, και πέντε χρόνια πριν από τη γέννηση του Πορθητή¹⁰, *"Constantinopel hayssen die Crichen Istimboli und die Thürcken hassende Stanboul"* (Οι Έλληνες ονομάζουν την Κωνσταντινούπολη "Ιστιμπόλη" και οι Τούρκοι την ονομάζουν "Σταμπούλ"!).

Η αναφορά «Ισλαμπόλ» (με υπονοούμενες τις έννοιές στον τουρκικό δημώδη λόγο "όπου αφθονεί το Ισλάμ" ή και "Πόλη του Ισλάμ") σε οθωμανικά κέρματα του 18ου αιώνα (βασιλεία του Αχμέτ του Γ' έως του Σελήμ Γ') κατά τον Ράνσιμαν, και ήδη από την εποχή του Πορθητή κατά τους σύγχρονους Τούρκους ιστορικούς¹¹, δείχνει απλώς μια απόπειρα να αναζητηθεί μία ευγενέστερη προέλευση. Ανάλογη είναι και η προσπάθεια των Οθωμανών λογίων που χρησιμοποιούσαν την ονομασία "Dar-el-Saadet"¹² (Πύλη της Ευδαιμονίας, *Δερισααδέτ* στα καραμανλίδικα βιβλία!) αναζητώντας μία ονομασία που να ταιριάζει περισσότερο στον οθωμανικό πλέον χαρακτήρα της πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας. Η επίσημη όμως ονομασία, ό,τι κι αν αυτό μπορεί να σημαίνει σε μη εθνικά κράτη, παρέμεινε μέχρι το τέλος της αυτοκρατορίας «Κωνσταντίνιγιε = Κωνσταντινούπολη», ενώ ο λαός (ελληνόφωνος, τουρκόφωνος, αρμενόφωνος, λαντινόφωνος κ.ο.κ.) συνέχιζε να την λέει «Πόλη, Στην Πόλη, Ιστανμπούλ, Εσταμπόλ¹³ Σταμπούλ¹⁴». Δεν έχουμε παρά να φαντασθούμε πόσες φορές στην καθημερινή ομιλία χρησιμοποιείται στα νέα ελληνικά η ονομαστική πτώση, και πόσες φορές χρησιμοποιείται εμπρόθετη η αιτιατική («πάω **στηνΠόλη**, είμαι **στηνΠόλη**), για να καταλάβομε πώς διαδόθηκε στους μη ελληνόφωνες ο τύπος αυτός! Αξίζει δε να σημειωθεί ότι και η «Χώρα Σφακίων» της Κρήτης, αναφέρεται για παρόμοιο λόγο στις τυπωμένες οθωμανικές πηγές ως

*Ισταμπούλκιοϊ (Istanbulkōy)*¹⁵, αλλά και ένας μικρός οικισμός στα ερείπια της αρχαίας Αλεξάνδρειας Τροάδας απέναντι από τη νήσο Τένεδο περιέχεται στα οθωμανικά λεξικά με την ονομασία *Εσκή Ισταμπούλ*¹⁶ δηλ. "Παλαιά Πόλη"!

Η λαϊκή αυτή ονομασία επιβλήθηκε ως επίσημη στα τουρκικά Ταχυδρομεία το 1926, τρία χρόνια δηλαδή μετά την ανάδειξη της Άγκυρας σε πρωτεύουσα του εθνικού πλέον τουρκικού κράτους, στερώντας και συμβολικά έτσι από την περιώνυμη πόλη την αίγλη της «βασιλίδος πόλεως» δύο πολυεθνικών αυτοκρατοριών που τη συνόδευε από τις 11 Μαΐου του έτους 330μ. Χ.¹⁷ Την ίδια δηλαδή εποχή που στην Ελλάδα οι δραματικές συνέπειες του 1922, έστρεφαν αμετάκλητα τα βλέμματα και τις προσδοκίες ενός κόσμου βυθισμένου στην οικονομική ανέχεια και την προσφυγιά, στην Αθήνα, αναγνωρίζοντάς της πλέον τον τίτλο τής κατ' εξοχήν *Πόλης* του σύγχρονου ελληνισμού, και καταδικάζοντάς την να γίνει λίγες δεκαετίες αργότερα η σημερινή άμορφη τσιμεντούπολη, η πιο εύγλωττη απόδειξη της διαγραμμαμένης ή απωθημένης του μνήμης.

Η άλλη Πόλη, μετά από το πλήγμα των Σεπτεμβριανών και την επακόλουθη έξοδο της ρωμέϊκης μειονότητας, περιορίστηκε στα βιβλία της Ιστορίας, ανακτώντας στον καθημερινό λόγο των Νεοελλήνων μια ονομασία που τη συνδέει άρρηκτα στο συλλογικό τους υποσυνείδητο με το Πατριαρχείο και τον καθοριστικό του ρόλο στη δημιουργία της νεοελληνικής εθνικής ταυτότητας: *Κωνσταντινούπολη*. Μια ονομασία που μπορεί πλέον να είναι πολυσύλλαβη και δύσχρηστη, όπως τόσες και τόσες ονομασίες τόπων απόμακρων και εξωτικών, ιδανικών προορισμών για προγραμματισμένα ομαδικά ταξίδια, ανέπαφων από τη συνοπτική γλώσσα της καθημερινής τριβής.

«Η ειρωνεία είναι ότι τώρα που οι Τούρκοι εγκατέλειψαν μία ονομασία καθαγιασμένη από τον Προφήτη για να χρησιμοποιήσουν μία ονομασία που προέρχεται από τον ελληνικό δημόδη λόγο, οι Έλληνες είναι έντονα δυσαρεστημένοι με την ονομασία αυτή, η οποία στην πραγματικότητα είναι αυτή που χρησιμοποιούσαν οι Βυζαντινοί τους πρόγονοι. Ο σωβινισμός όμως έχει την τάση να αγνοεί την Ιστορία » καταλήγει στο άρθρο του ο σερ Στήβεν Ράνσιμαν!

Την αφορμή για το κείμενο αυτό τη ζήταγα είναι αλήθεια από καιρό. Και σίγουρα από εκείνο το μακρινό καλοκαίρι του 1984 (ή μήπως του 1985;) όταν μια επιστολή που έστειλα από την Κωνσταντινούπολη αρχές Ιουλίου στη φίλη μου την Κατερίνα στην Κρήτη προσκαλώντας την να με επισκεφθεί, έφτασε στο Ηράκλειο της Κρήτης τέλη του Σεπτέμβρη, μετά δηλαδή από

τρεις ολόκληρους μήνες, πολύ αργά πια για την αναμενόμενη επίσκεψη! Και αυτό γιατί είχα τολμήσει να γράψω στον φάκελο “Yunanistan”, στο οποίο εγώ ένοιωθα τον απόηχο της «ιωνικής» μικρασιατικής μου καταγωγής, αντί για “Greece”, “Γκρέε- τζέ”, όπως με είχε παροτρύνει τότε ο υπάλληλος του Τουρκικού Ταχυδρομείου! Ήταν το καλοκαίρι εκείνο που σε μια από τις εθνικιστικές εξάρσεις του τότε Πασόκ, τα ελληνικά ταχυδρομεία απορρίπτοντας από πατριωτισμό ως ...τουρκική την αναγραφή Yunanistan (αντί της ... ελληνικής Greece¹⁸!), αρνιόντουσαν να παραλάβουν όσες επιστολές την περιείχαν! Αρκετά χρόνια αργότερα, διαβάζοντας στον ορισμό της Ελλάδος που έδωσε το 1760 στο έργο του “Γραμματική Γεωγραφική” ο Γεώργιος Φατζέας τις ακόλουθες φράσεις : “Καλείται παρά των Γάλλων Γραιέκε , Greece, παρά των Ισπανών Γραικία Grecia, παρά των Αλεμανών Γριεχενλάνδ, Griechenland, παρά δε των Άγγλων Γραίκε, Grece.”¹⁹, ήρθε αμέσως με πολύ τρυφερότητα στη μνήμη μου η προφορά του φιλότιμου εκείνου Τούρκου υπαλλήλου!

Ανθη Καρρά

Βρυξέλλες, Φεβρουάριος 2004

¹ Μανόλης Καρέλλης, Βαρύ απόπημα του κ. Γ. Παπανδρέου: **Ισταμπούλ αντί Κωνσταντινούπολης**, Και τα όρια της ενδοτικότητας, *Αντί*, 31 Οκτωβρίου 2003, τχ. 799, σ. 24-25.

² Βλ. Γιάννης Γιανουλόπουλος, “*Η ευγενής μας τόφλωσις...*”, *Εξωτερική Πολιτική και “Εθνικά θέματα”*, Βιβλιόραμα, 1999, Πρόλογος σ. ιε ‘.

³ Ι.Φ. Φαλμεράγιερ, Περί της καταγωγής των σημερινών Ελλήνων, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1984, σ. 94-98.

⁴ Αλέξης Πολίτης, Ρομαντικά Χρόνια, Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880, ΕΚΝΕ-ΜΝΗΜΩΝ, Αθήνα 1998, σ. 108.

⁵ Αλέξης Πολίτης, ο.π., σ. 85.

⁶ Διάταγμα που επικυρώθηκε με νεώτερο διάταγμα της 13ης Νοεμβρίου 1927, και τέλος με το νόμο 4096 του 1929.

⁷ Steven Runciman, *Constantinople- Istanbul*, στην *Revue des Études sud-est européennes* 7, (1969), σ. 205-208.

⁸ Βλ. σχετικά Χρυσούλα Τζομπανάκη, *Χάνδακας, Η πόλη και τα τείχη*, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1996, σ. 9-10.

⁹ Steven Runciman, ο.π., σ. 207.

¹⁰ Ο Μεχμέτ ο Β’ ο Πορθητής γεννήθηκε στις 30 Μαρτίου 1432. Βλ. Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and his time*, Princeton University Press 1992, σ. 11.

¹¹ Βλ. Metin And, *Istanbul in the Sixteenth Century*, 1994, σ. 90, και το άρθρο του Halil Inalcik στο λήμμα "Istanbul" στην *Encyclopedia of Islam*, (2η έκδοση).

¹² Χρησιμοποιήθηκαν επίσης οι ονομασίες: Νταρου'λ χιλαφέ (Dârü'l hilâfe = Πύλη του Χαλιφάτου), ή Ντεραλλιγιέ (Deralliyye = Υψηλή Πύλη), καθώς και η περσική Ασιτχανέ (Asithane = Οίκος του κράτους) επειδή βρισκόταν σε αυτή η κατοικία του σουλτάνου.

¹³ Στα λαντίνο των Σεφαραδιτών Εβραίων, όπως σώζεται μέχρι σήμερα στα λαϊκά σεφαραδίτικα τραγούδια: "me casó con un Franco venido d' Estambol" , "παντρεύτηκα μ' ένα Φράγκο που ερχόταν από την Πόλη" (τέλη του 19ου - αρχές του 20ου αιώνα).

¹⁴ Όπως συναντάται στο νεοελληνικό δημώδη λόγο μέχρι την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία, και τραγουδήθηκε από τη Δανάη και τη Σοφία Βέμπο!

¹⁵ Nuri Akbaya, *Osmalnlı Yer Adları Sözlüğü*, εκδ. Tarih Vakfı Yurt Yay. Κωνσταντινούπολη, 2001.

¹⁶ Constantin. *Mostras, Dictionnaire Géographique de l' Empire Ottoman*, Αγία Πετρούπολη, 1873.

¹⁷ Alain Ducellier, *Byzance et le monde orthodoxe*, Armand Collin, Παρίσι 1986, σ. 31.

¹⁸ Την οποία τώρα προσπαθούμε απελπισμένα να αντικαταστήσουμε από την ονομασία «Hellas!» ακόμα και στις γλώσσες όπου δεν μας πέφτει κανένας απολύτως λόγος, και αυτό με πρώτη διδάξασα την Ολυμπιακή και τον γελοίο χαιρετισμό της «Welcome to Hellas»!

¹⁹ Βλ. Κων/νος Κ. Χατζόπουλος, *Η Ελλάς/Γραικία κατά τους Έλληνες Γεωγράφους*, στα Πρακτικά του Α' Ευρωπαϊκού συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών, Βερολίνο, 2-4 Οκτωβρίου 1998, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τ. Β', σ. 361.